

Utcagyerekek és hajléktalan fiatalok a társadalom szövetében

Recenzió Lewis Aptekar és Daniel Stoecklin
Street Children and Homeless Youth – A Cross-Cultural Perspective című könyvéről

Huszár Orsolya

E-mail: huorsolya@gmail.com

Hogyan juthatnak el a döntéshozók és a közvélemény addig, hogy deviáns gyerekek helyett a sorsukat irányítani képes, aktív szereplőként lássák a társadalom eme igen sérülékeny és kirekesztett tagjait, és képesek legyenek őket bevonva gondolkodni a velük kapcsolatos problémákról? Lewis Aptekar és Daniel Stoecklin könyve erre keresi a választ, amikor egy igen érzékeny területet tárgyal: az utcagyerekek és hajléktalan (illetve hontalan) fiatalok helyzetét, utcára kerülésük okait, az utcai életük körülményeit és lehetőségeit, túlélési kompetenciáikat, életkilátásaikat – mindezt tágabb társadalmi, gazdasági, politikai-szabályozási kontextusba helyezve, kultúrák közötti összehasonlításban. Már e rövid ismertetőből is látszik, hogy a vállalkozásuk jelentős, és a téma súlyát jelzik az olyan számok is, mint hogy (az UNICEF jelentése szerint) összesen több mint negyedmilliárd gyermek él konfliktusok sújtotta országban, és csak 2014-ben 30 millió gyermek kényszerült elhagyni otthonát a háborúk, erőszak és üldöztetések miatt. Szomorú adat, hogy világszerte a gyerekek teszik ki a mélyszegénységben élők majdnem felét. A társadalmi-politikai konfliktusok, természeti katasztrófák és a szegénység mellett azonban az otthon elhagyásában igen jelentős szerepet játszik a családon belüli erőszak: a fizikai, lelki, szexuális bántalmazás is. A témát érintő kutatások szükségessége tehát nem kérdéses, a két szerző pedig régóta foglalkozik kapcsolódó területekkel: Lewis Aptekar klinikai pszichológus, a San José-i Állami Egyetem professzora, aki 3 évtizede végez kutatásokat különösen nehéz körülmények között élő – természeti katasztrófák, háborúk által traumatizált, valamint alacsony jövedelmű országokban élő fogyatékos – gyerekekkel. Daniel Stoecklin szociológus pedig a Genfi Egyetem Társadalomtudományi Karán oktat, kutatásait a gyerekek jogai és védelme területén folytatja, például a kínai utcagyerekek körében a „létszámon felüli”, ún. „fekete gyerekekre” koncentrálva. A könyv megírásában tehát sokrétű tapasztalataikra támaszkodtak, amit gazdag szakirodalmi áttekintéssel

egészítették ki. Kiindulópontjuk az, hogy a világon sehol sem sikerült felszámolni a hajléktalanságot, ami súlyos etikai kudarc – a gyerekek esetében különösen.

Aptekar és Stoecklin munkája a fejlődő világ utcagyerekeinek és a fejlett világ hajléktalan fiataljainak összehasonlító elemzését tartalmazza – e két csoportot összefoglalóan utcai helyzetekben lévő gyerekeknek (children in street situations, CSS) nevezik. Azért ezt az elnevezést választották, mert be szeretnék mutatni, hogy nem csupán a gyerekekkel, hanem azokkal a helyzetekkel is probléma van, amelyekkel a gyerekeknek szembe kell nézniük. Az „utcai helyzetben” lévő gyerek olyan társadalmi tényező, aki a viselkedését aktívan adaptálja a társadalmi kontextushoz egyrészt instrumentális erőforrások (tevékenységek, idő- és térhasználat), másrészt szimbolikus erőforrások (normák és értékek, kapcsolatok-szociális háló, önkép, motivációk, a nemeknek megfelelő lehetőségek) révén. Az utcagyerekek és a hajléktalan fiatalok legnyilvánvalóbb közös jellemzője, hogy az utca szignifikáns része fizikai és pszichoszociális környezetüknek, és ebben a környezetben kell instrumentális és szimbolikus kompetenciáik révén boldogulniuk. Azonban általános tendencia, hogy a nyilvánosság csak az instrumentális (látható) kompetenciákra fókuszál (különösen a sokkolóakra és deviánsakra): a „know-how-ra” és a teljesítményekre, amilyen például a koldulásból való jövedelemszerzés. Ugyanakkor nem veszi figyelembe az olyan szimbolikus (láthatatlan) kompetenciákat, mint amilyenek a hosszú távú túlélési stratégiák: a kapcsolatok kiépítése, barátság, szolidaritás, kritikus elme a környezet értékeléséhez – ezek ruházzák fel az utcai élethez szükséges ellenálló képességgel a gyerekeket. Ezek a szimbolikus készségek gyakran azért manifesztálódnak deviáns tevékenységekben, mert egyszerűen hiányoznak azok a terek, ahol társadalmilag elfogadható formában nyilvánulhatnak meg.

A szerzők kifejezett szándéka tehát annak a képnek az árnyalása, amely e gyerekekkel kapcsolatban meghatározza nemcsak a közmegítélést, hanem a helyi és nemzetközi politikákat és programokat is. Véleményük szerint az utcagyerek sztereotip fogalmát le kell cserélni, mérlegelve az utcai világgal való azon sokféle kapcsolatot, amelyet a gyerekek mint társadalmi aktorok tapasztalnak meg. Az intézmények (civil és kormányzati szervezetek) szerintük statikus, leegyszerűsítő definíciókkal dolgoznak, például olyanokkal, mint hogy az utcagyerekstátuszt az határozza meg, mennyi időt tölt a gyerek az utcán. Számos olyan tanulmányt idéznek, amelyek szintén rámutatnak a régi nómenklatúra problémáira – e problémák mindenhol a túl szűk definíciókkal kezdődnek, és nem veszik figyelembe a gyerekek szubjektív élettapasztalatát, szociális készségeit, nem vonják be őket a segítő programok kialakításába, ráadásul ignorálják az érintett gyerekek tágabb környezetével, társadalmi helyzetével kapcsolatos gondokat (mint amilyen a szegénység). Ezenkívül hiányzik a kulturális, szocializációs különbségek figyelembevétele és a gyermekjogi megközelítés alkalmazása. Olyan hibás nézetekre építenek, mint pl. – a fejlődő világbeli utcagyerekek esetében – az a fejlett világban

meglévő középosztálybeli nézet, amely szerint a gyermekmunka csak kihasználás, mivel elvonja az időt a formális oktatástól, és nem számolnak az utcai munka tanulási és szocializációs szerepével.

A hasonlóságok mellett tehát fontos elválasztani is a két csoportot, mivel a kutatásokból az derül ki, hogy míg a fejlődő világban a szegénység szükséges, de nem elégséges feltétele az utcára kerülésnek, és sok esetben a családjukkal szoros kapcsolatot ápoló „dolgozó” gyerekekről van szó, a fejlett világban a szegénység nem is szükséges és nem is elégséges feltétel: itt a „szökevények” sokkal inkább a középosztálybeli családokból kerülnek ki (alig 10%-uk származik segélyen élő vagy munkanélküliséggel sújtott családból), és az utcára kerülésük fő oka a családban elszenvedett bántalmazás, sok esetben a homoszexuális gyerek családi elutasítása. Emellett a fejlett világban a szökevények fele, a fejlődő világban viszont az utcagyerekek mindössze 10–20%-a lány. Mindebből – más tényezők mellett – az is következik, hogy e két csoport tagjainak különböző realitásokkal kell szembenéznüik, még ha a különböző helyzetük okai bizonyos mértékig hasonlóak is lehetnek.

E különböző realitások bemutatása érdekében a kötet a világ számos részén (elsősorban Latin-Amerikában, Afrika és Ázsia bizonyos részein, valamint az USA-ban és Kanadában) végzett kutatásokból származó adatokat közöl. Bizonyos tekintetben hibájául róható fel, hogy a rengeteg adat meglehetősen szervezetlenül kap helyet benne, így az olvasó nemcsak hamar telítődik velük, de igazán pontos képet sem tud alkotni az egyes országokról. Nehezíti ezt az is, hogy az adatok eltérő években és eltérő módszertanok alapján végzett adatgyűjtésekből származnak – erre azonban a szerzők is felhívják a figyelmet, arra is kitérve, hogy a gazdasági válság miatt nem biztos, hogy még mindig érvényesek (a könyv 2010-ben jelent meg először, de két évtizeddel korábbi adatokat is tartalmaz). További kutatásokhoz és hivatkozásokhoz tehát ajánlott az egyes fejezetek végén található bibliográfiákban felsorolt tanulmányokhoz és könyvekhez, valamint frissebb jelentésekhez fordulni. Emellett hiányérzetünk lehet az európai térség szerény tárgyalása miatt: csupán néhány ország kerül elő, Szerbia például az adatokat befolyásoló definíciós problémák kapcsán (Szerbiában azért „nincsenek” hajléktalan gyerekek, mert nincs rájuk külön kifejezés, hanem más létező kategóriákba sorolják be őket, pl. mentál-egészségügyi problémákkal küzdő vagy megfelelő szülői gondoskodás nélküli gyerekek. Egy másik definíciós problémát jelent a roma gyerekeké, akik ugyan hajléktalanok, de a családjukkal együtt élnek).

A könyv nagy erénye ugyanakkor egyrészt a téma kifejezetten érzékeny, empatikus és sokrétű feldolgozása, másrészt számos kérdés felvetése (még ha bizonyos kérdések megválaszolatlansága hiányérzetet is eredményezhet). Az előbbi nem meglepő annak fényében, hogy a szerzők a már említett gyermekjogi megközelítés mellett teszik le a voksukat, amelyben a gyermek nem a beavatkozás célja, hanem résztvevője: társadalmi aktor, a jogok alanya. Az e megközelítés

szerinti intervenciós stratégiák kidolgozásánál magukat a gyerekeket is bevonják a programba (a problémák objektív azonosításától kezdve az intervenciós lehetőségek meghatározásán át egészen a megvalósításig). Az utóbbi tekintetében pedig a felvetett kérdések közé tartozik a világszerte alkalmazott módszertanokkal kapcsolatos problémák tárgyalása (beleértve azt is, hogy minden adatot gyanakodva kell kezelni, mert mind a civil, mind a kormányzati szervezetek érdekeltek azok eltorzításukban) és a média szerepének feszegetése az utcai helyzetekben lévő gyerekek megítélésének formálásában – például hogy ugyan sem tudományosan, sem morálisan nem igazolható, hogy az utcán élő lányokat olyan prostituáltaknak sorolják be, akik önszántukból választották ezt (éppen ellenkezőleg, a lányok jellemzően szexuális bántalmazás áldozatai lesznek az utcán), a média más agendát követ. A szerzők emellett részletesebben is kitérnek az utcai adatfelvétel olyan nehézségeire, mint pl. a megkérdezett gyerekek őszinteségének kérdése, és beszélnek az utcai (szociális) munka etikai kérdéseiről és veszélyeiről, így az eseti beavatkozás (konkrét segítségnyújtás) lehetőségéről és a kiegészítés elkerüléséről.

Külön fejezet tárgyalja a különféle – jellemző, valamint példaértékű – intervenciós programokat. A szabályozás tekintetében a szerzők három fő (különböző szintekre irányuló) megközelítést mutatnak be. Az elnyomó megközelítés az érintett gyerekeket deviánsként, a közrend (potenciális) megzavaróiként kezeli, ezért az intervenció magukat a gyerekeket célozza (mikroszint). A védelmező modell a gyerekeket áldozatnak tekinti, a beavatkozás pedig a diszfunkcionális családokat és közösségeket célozza (mezoszint). A gyermekjogi megközelítés a gyerekeket állampolgároknak tekinti, ezért az állami, történelmi és gazdasági tényezők szintjén keresi a megoldást (makroszint). Az első megközelítésben maga a gyerek a probléma okozója, a másodikban a család és más bántalmazó felnőttek, bandák, droghasználat és a szegénység. A harmadik pedig az államot célozza, amely ratifikálta a gyermekek jogairól szóló ENSZ-egyezményt (amelyet a legfőbb nemzetközi eszköznek tartanak, mivel az USA, Szomália és Dél-Szudán kivételével mindenhol elfogadták), és viseli annak felelősségét, hogy garantálja a jogokat az összes gyerek számára. A szerzők szerint a megcélzott programoknak mindhárom szinttel dolgozniuk kell: a problémát okozó célcsoporttal (család, környezet, bandák stb.), a probléma negatív hatásait elszenvedőkkel, vagyis a gyerekekkel, valamint a politikai-adminisztratív hatóságokkal, amelyek kidolgozzák és megvalósítják az adott politikát (tehát az állammal).

Összességében tehát egy olyan könyvet olvashatunk, amely nagy mennyiségű adattal alátámasztva mutatja be az utcagyerekek és hajléktalan fiatalok alkotta szubkultúrákat, az általuk megélt társadalmi valóságokat. Olyan nehéz témákat tárgyal, mint a fizikai és szexuális abúzus, droghasználat, bűnelkövetés, mentális betegségek. Azonban tágabb kontextusban, kulturális és történelmi adatok alapján azt is bemutatja, hogy a különböző korok és kultúrák hogyan határozzák meg az utcai helyzetekben lévő gyerekeket és hogyan érintkeznek velük – a társadalmi reakciók az

erőszak, a közömbösség és a segítség skáláján mozognak, és gyakran ambivalensek: a civil közösség az egyik oldalról a család és gyermekkor hiányával magyarázza az utcára kerülést, de a másik oldalról mint feltételezett bűnelkövetőktől tart a gyerekektől. A különféle megközelítések, módszertanok, programok tárgyalása és az erősségeikre, illetve hibáikra való rámutatás önmagában is gondolatébresztő, de a könyv egyik fő erénye mégis annak bemutatása, hogy ezek a gyerekek és fiatalok nemcsak áldozatok, hanem olyan tevékeny társadalmi szereplők is, akik egy a túlélésüket segítő világ megteremtésével próbálják meg leküzdeni a nehézségeiket. A javasolt intervenciós megközelítések és megoldások pedig ezt veszik alapul. A kötet tehát ajánlott mindazoknak, akik a gyermekvédelem területével foglalkoznak, legyenek kutatók, szociális munkások, pszichológusok vagy más segítő szakemberek, a sajtó munkatársai, illetve maguk a törvényalkotók.